

Юлія Соколовська

ПЕЙЗАЖ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ПРОЗІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

Розглянуто особливості пейзажів та основні прийоми їх змалювання у прозі Ірен Роздобудько. Пейзажі, що їх використовує у художніх творах письменниця, тлумачаться у їх зв'язку з головними ідеями прози авторки.

Ключові слова: *Ірен Роздобудько, пейзаж.*

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні особливостей творчого методу І. Роздобудько через аналіз специфіки використання нею пейзажу як засобу передачі й розкриття внутрішнього стану героїв, аналізу художньої своєрідності пейзажів у прозі та функціональне призначення їх у контексті ідейно-художнього задуму.

Результати дослідження можуть бути використані для розширення наявних уявлень про художню творчість І. Роздобудько, допоможуть об'єктивніше оцінити місце письменниці в літературному процесі ХХІ століття. Вперше зроблено спробу системного вивчення функції пейзажу в творах Ірен Роздобудько.

Людство пов'язане нерозривними зв'язками з навколишнім середовищем. З часів своєї появи на землі воно не мислило себе поза межами природи, частиною якої себе ототожнювало впродовж тисячоліть.

Взаємини людини і природи стали об'єктом уваги мистецтва, філософії, естетики. Важливого значення в літературі пейзаж почав набувати, починаючи з ХVІІІ ст. І вже у другій половині ХІХ ст. з'явилася низка ґрунтовних праць, присвячених дослідженню пейзажу як виразного засобу психологізації внутрішнього стану героїв.

Серед перших теоретиків пейзажу треба відзначити А. Бізе, проте більш ґрунтовна розробка вченими категорії пейзажу припадає на другу половину ХХ століття (Г. Поспелов, Д. Лихачов, Є. Фаріно, В. Халізов, М. Епштейн та інші).

“Пейзаж – один з композиційних компонентів художнього образу: опис природи, будь-якого незамкнутого простору зовнішнього світу. Пейзажі набувають і психологічного значення, стають засобом художнього зображення внутрішнього світу людини” [1, с. 542].

Одна з функцій пейзажу літературно-художнього твору – створення гла сюжетних подій. Однак найчастіше пейзаж виконує паралельно ще одну функцію – характерологічну, тобто виступає засобом поглибленого роз'яснення образу персонажа, його характеру, стану [12]. Виконуючи характерологічну функцію, пейзаж може виражати або гармонію персонажа з природою, або їх антагонізм, тобто картини природи можуть збігатися з людськими переживаннями (пейзаж-консонанс) і можуть протиставлятися їм (пейзаж-дисонанс) [2, с. 212–215].

У літературознавчій науці стверджується думка, що єдиної, уніфікованої, абсолютно вичерпної класифікації пейзажу немає, оскільки принципи її укладання можуть бути різними. В основу типології пейзажу можуть бути покладені різні параметри: спосіб зображення (статичний та динамічний), характер простору й часу (степовий, лісовий, мариністичний, урбаністичний, індустріальний; зимовий, літній, весняний, осінній; нічний, ранковий тощо), ступінь масштабності (локальний, екзотичний, національний, космічний тощо), емоційне забарвлення та естетичне сприймання (величний, похмурий, таємничий, ідеальний тощо), семантика (філософський, історичний, психологічний, автобіографічний тощо), походження (фольклорний, міфологічний тощо), зв'язок із загальними напрямками, течіями, стилями (класицистичний, бароковий, романтичний, символістський, реалістичний, футуристичний тощо) та інші [11, с. 6]. Варто зазначити, що в чистому вигляді певні типи пейзажів зустрічаються рідко, найчастіше вони переплітаються, доповнюють один одного, утворюючи цікаві художні структури. Виокремлення тих чи тих форм пейзажів багато в чому залежить від художньої практики митців, адже кожному письменникові притаманне власне бачення природи, а відповідно й розуміння ролі пейзажу в художньому творі.

У творах Ірен Роздобудько завдяки відтворенню картин природи розкриваються мінливі настрої та драматичні переживання героїв, а також пейзажі Ірен Роздобудько глибоко пов'язані з сюжетом та ідеєю. Особливої уваги заслуговує індивідуально-авторська

парадигма образів дощу, сонця, неба, лісу, снігу, адже за допомогою світлових та звукових імпресій Ірен Роздобудько відтворює примхливий перебіг психічних процесів. Завдяки пейзажним характеристикам думки й почуття героїв отримують яскравіший емоційний відтінок, а ситуації набирають виразніших ліричних і драматичних рис.

Для палітри авторки характерні багатство кольорів, розкішна гра тонів і напівтонів, світла й тіні. Найчастіше в неї зустрічаються кольори золотисті та білі – ранкові, чорні й рожеві – вечірні; кольори хмар – білі, сині, сірі та кольори сонця – найрізноманітніші відтінки червоного і жовтого.

Урбаністичний пейзаж-дисонанс, тобто повний контраст до внутрішнього стану головної героїні пані Голки, простежуємо у творі “Амулет Паскаля”: “Краєвид і справді мальовничий! І місто також. Воно має лише одну довгу вулицю. Обабіч – будинки, що потопають у зелені. Вулиця в сонячному світлі – жовта, будинки – білі, дахи – червоні. Все ніби намальовано «чистим» кольором, без жодних відтінків. А ще й синє небо – з чіткою темною лінією, котра окреслює пагорби, вкриті рясними заростями і білі верхівки гір... Усе настільки чітко і досконало, як картина, намальована в стилі наївного мистецтва або рукою дитини” [3, с. 43]. Психічний стан пані Голки та описи природи, що їх авторка вкраплює у творі, – повністю контрастні. Передчуття катастрофи супроводжує опис начебто мирного й безтурботного життя у будинку мсьє Паскаля. Пані Голці, самотній жінці, романтичній і ніжній натурі, яка перебуває на межі нервового зриву, протиставляється побутовий комфорт, краєвиди гір, найвишуканіше вино, найекзотичніші страви та приємні люди.

Загалом у романі “Амулет Паскаля” описи природи постають свого роду релаксичними, сповненими гармонії і спокою. Особливо чарівні вечірні пейзажі, побудовані на принципі контрасту душевному стану головної героїні пані Голки: “Вечоріє, і з гір лине густий запах дерев, що засинають, а з клумб міста – нічних фіалок. Усе це дурманить. Перед очима плывуть чорні і рожеві кола. Чорне з рожевим – дуже красиве поєднання...” [3, с. 51] або ж “Літній вечір було намальовано рожевим пензлем” [3, с. 183]. Чарівні вечірні замальовки протиставляються душевному станові пані Голки, сповненої безнадії та розгубленості. Вона потрапляє в утопічне місто, створене мсьє Паскалем, що слугує людям відправною точкою, нулем, після якого завжди буде одиниця, як початок, переродження, шлях до гарантованого успіху. Цими пейзажами Ірен Роздобудько прагне показати людське життя, повне тривоги, страхів та ризику порівняно з гармонійною величчю та красою природи, і що саме в ній потрібно шукати енергію, розраду та духовні сили.

Звертаючи увагу на гаму кольорів, можемо спостерігати гармонійне поєднання чорного і рожевого, що у прозовій творчості, можна сказати, є улюбленими кольорами Ірен Роздобудько. Подібне звернення до цієї палітри кольорів зустрічаємо у ситуативному пейзажі в романі “Перейти темряву”: “Рожеві сутінки проникають за рожеві фіранки...” [8, с. 134], де, як бачимо, знову рожевий колір виступає своєрідною домінантою з-поміж інших кольорів, створюючи романтичну атмосферу пейзажу.

У романтичному стилі поданий таємничий нічний пейзаж і в романі “Останній діамант міледі”. Можливо, це пов'язано з тим, що цей роман – авантюристичний, і саме жанрова своєрідність роману позначилась і на специфіці пейзажних замальовок: “Ніч пахла бузком і трохи – морем. У прочинене вікно Влада бачила темне небо, яким із великою швидкістю мчали рвані хмари, у них потопає тонкий серпик молодого місяця. Він часом зблискував, як ніж, розпорював довге полотно якоїсь хмарини і знову пірнав у темряву, як підступний маленький злодій. А краї розпанаханих хмар рожевіли, ніби і справді натягувалися кров'ю” [7, с. 115]. Потрібно зазначити, що все, що потрапляє у поле зору Ірен Роздобудько, оживає, діє, рухається. Авторка спрагло захоплюється величчю і красою матері-природи. Епітети, порівняння, метафори – це обов'язковий арсенал Роздобудько-художниці. Авторка використовує велику кількість дієслів, щоб передати рух природи, її подихи: ніч пахла, хмари мчали, тонкий серпик місяця потопає, зблискував, розпорював полотно хмарини, пірнав, краї хмар рожевіли, натягувалися кров'ю. А також знову зустрічаємо цікаве поєднання темного та рожевого, що характерне для кольорової палітри письменниці. Цей пейзаж можна вважати пейзажем-асонансом з епізодичним внутрішнім душевним станом головної героїні Влады. Цей нічний опис природи підкреслює розбитий стан сильної жінки, втомлена загадкою зникнення її молодшої сестри Жанни, примхами напівбожевільного Макса (чоловіка Жанни), і їй нічого не залишалося, як залишити на столі “одну свічку та бокал із червоним вином” і поринути у власні помисли, які “обсіли її, як зграя голодних вовків”. [7, с. 115].

Спокійний осінній пейзаж представлений у романі Ірен Роздобудько “Перейти темряву”: “...Сад бринів щебетом пташок, шелестом листя, часом це живе дихання саду уривалося звуком падіння стиглого плоду з якогось дерева, і на мить наставала тиша. Сонячні промінчики стирчали в кронах дерев, мов соломинки, спускалися до землі й утворювали на ній золоту сіть. Солодке повітря можна було спробувати на смак, висунувши язика...” [8, с. 36]. За допомогою яскравих слухових деталей простежується чітка картина тихого осіннього саду: сад бринів, листя шелестіло, живе дихання саду, падіння стиглого плоду. Вражає багатство золотистого кольору, що надає пейзажу разом із художнім засобом – алітерацією (домінанта літери “с”) неабиякої сонячності, світлості та спокою. Загалом цей чудовий осінній пейзаж, що яскраво протиставляється холодному миському пейзажеві, підкреслює філософську проблему втечі вродливих дівчат із привабливого ма-

ленького села назустріч глобальній урбанізації: “Від чого ВОНИ тікають до міст, подумала вона, чому ЇМ не сидиться в такому садку? Чому дають загинути бібліотекам і клубам, до яких ходили в юності, чому не народжують дітей тут – серед спокою і тиші. Їдуть годувати себе ілюзіями...” [8, с. 36]. Над таким філософським питанням розмірковувала Марта, головна героїня роману “Перейти темряву”, яка не могла зрозуміти непросту на перший погляд істину, – чому люди розмінюють спокійне тихе життя в обіймах чарівної природи на бурхливий ритм людського існування посеред міського пилу автомобільного шосе.

Природа у прозі Ірен Роздобудько супроводжує героїв упродовж усього твору, вона різна, мінлива, залежно від того, хто її спостерігає і який настрій та духовне багатство несе, а головне: пейзажі авторки світлі, оптимістичні, сугестують спокій та внутрішню рівновагу. Треба зазначити, що пейзаж у романах – це своєрідне тло або “рухома декорація” (за О. Білецьким), яка завжди співвідноситься з образами-персонажами.

Саме такою постає природа у романі “Зів’ялі квіти викидають”, де категорія природи виступає своєрідним тлом для духовного розвитку героїв твору, зокрема для однієї з головних героїнь – Стефки, молодої дівчини, няні Будинку творчості для самотніх акторів театру й кіно, доля якої не була щедра на подарунки та приємні сюрпризи: “Запах осені пробивався навіть крізь подвійні віконні рами. Червоні й жовті – нереальні, інопланетні! – дерева в своїй останній відчайдушній розлогості тулилися одне до одного, утворюючи щільне олійне полотно. Вітер коливав цю насичену густу масу, смолу, і все перемішувалося, зрушувалося, й на червоному листяному тлі з’являлися жовті чи зелені плями” [6, с. 42]. Саме ця “краса насиченої кольорами осені” розбудила у Стефці добру, чуйну людину, яка здатна відчувати, любити і співпереживати. Недаремно Ірен Роздобудько вжила у цьому пейзажі червону, жовту й зелену палітру кольорів, адже саме їх яскраві відтінки допомогли Стефці “побачити себе – такою, якою була зсередини” і справді відчуті той запах осені, що “пробивався навіть крізь подвійні віконні рами”.

Якщо порівнювати описи природи Ірен Роздобудько, вжиті в тому чи іншому романі, то, мабуть, найулюбленіший образ для письменниці – це образ снігу, змалюванню якого авторка присвятила доволі багато філософсько-психологічних пейзажів.

“...Нічне небо поволі починає висвітлюватись, ніби рядно тоншає і рветься, пропускаючи крізь себе по одній-другій крихітній сніжинці... до цих двох сніжинок приєднується жменька, потім ще жменька – і ось уже хоровод цих жменьок крутиться в повітрі, шукаючи, куди б присісти... несміливий хоровод перетворювався на суцільне полотно, котре... висіло в повітрі, коливалось і за якихось півгодини округлювало всі гострі кути подвір’я, накриваючи його білими пухнастими капелюхами” [10, с. 68]. Щоб змалювати процес падіння крихітних сніжинок, яке Ірен Роздобудько порівнює з безладним броунівським рухом, письменниця використовує емоційно забарвлені дієслова, що творять в уяві читача певний образ: небо починає висвітлюватися, рядно тоншає й рветься, пропускаючи по сніжинці, хоровод крутиться в повітрі, перетворювався в полотно, висів у повітрі, коливалось, накриваючи подвір’я пухнастими капелюхами. Поетична метафора “білі пухнасті капелюхи” найбільш вдало підійшла для змалювання засніженого подвір’я, яке споглядали маленька дівчинка Ніка та її товариш Ярик, адже для них “зустрічати перший сніг давно перетворилося на ритуал”.

У романі “Перейти темряву” Ірен Роздобудько пропонує дещо філософський зимовий пейзаж: “Я десь чула, що кожна сніжинка має свою неповторну конфігурацію. Невже це правда? Невже оце майже щільне біле полотно, що коливається і вихрється за склом, зіткане з мільярдів різних візерунків?.. Цей білий колооберт за вікном нагадує мені модель людського існування...” [8, с. 146]. Так по-філософськи розмірковує головна героїня твору Льоля, яка, можливо, сприймає як сніговий колооберт і власне життя, сповнене стрімкого коловороту, а потім різкого піке-провалу – ув’язнення за співпрацю у торгівлі жінками.

У романі “Зів’ялі квіти викидають” простежуємо засніжену пору року, представлену в романтичному психологічному ракурсі: “Вони пішли по стежці, що вела до Будинку. Вона була розчищена, обабіч неї повиростали досить високі снігові стіни, а далі, там, де росли дерева, килим був первозданним. Деревя вгорі переплелися своїми довгими пальцями і закільцювали над ними небесний простір, утворивши ажурну баню. У синіх і чорних вітражних проміжках між гілками висіли зірки” [6, с. 188]. Якщо на початку твору Стефка лише почала відкривати свою закам’янілу душу для краси, відчувши тонкий запах осені за вікном, то наприкінці роману Стефанія повністю гармонійна з цим первозданним зимовим пейзажем, який вона спрагло всотує в себе з кожним поглядом. Споглядаючи за чарівним краєвидом, дівчина порушує філософську проблему людського існування: “Небо схоже на черево вагітної зсередини, подумала Стефка, а ми – зародки. Ми не знаємо, що на нас чекає в майбутньому і тому тримаємося за минуле, вважаючи, що воно було найкращим” [6, с. 188–189]. Мабуть, ця банальна сентенція лейтмотивом звучить для кожної другої людини, котрій так важко зробити крок до незвіданого, невідомого, утаємниченого, що завжди для нас залишиться загадкою людського буття.

Цікавим постає й образ бузку, який часто зустрічається у романах Ірен Роздобудько і на якому відобразилися доволі незвичні метафоричні авторські перевтілення. Мож-

ливо, бузок – улюблене кущове дерево письменниці, а можливо, Ірен Роздобудько захоплюється “філігранністю його витончених квітів”: “Соня виглянула у вікно – внизу в синьому серпанку тихо дихали ще не розквітлі бузкові кущі. Але бруньки вже були тугими, напруженими – в очікуванні справжнього тепла, щоб вистрілити салютом маленьких, філігранно витончених квітів. І це треба було негайно зафіксувати!” [9, с. 120]. Або ж: бузок, “який вже заснув... у сутінках нагадує якогось екзотичного звіра, що спить стоячи посеред запущеної клумби” [9, с. 227]. Загалом бузок, з одного боку, вважають емблемою сумного розлучення, а з другого боку є уособленням весни, любові, радості, першого кохання. Адже скільки надії, тепла, сонця таїться у кожному бузковому букеті! Саме з таким трепетом, трепетом очікування весни своєї душі, і споглядала Соня на бузкові кущі за вікном, мріючи, коли вона зможе свій талант втілити у життя. І це велике щастя, що завдяки своєму талантові, Соня змогла не лише облаштувати власне життя, а й віднайти взаємне щире кохання.

А от у наступному пейзажі за допомогою деталей зорової модальності та багатой кольорової палітри легко можна уявити гарну картину цвітіння бузку: “...Стою біля вікна, вдивляюся в садок... Перед моїми очима приємна картина: за вікном цвіте бузок. Рясні квіткові хащі нагадують розворушені хмари грозового неба. Синя, блідо-блакитна та чорнильна піна невагомою масою здійснюється над насичено-зеленим, ледь помітним листям” [4, с. 168]. Щоб чіткіше змалювати образ бузку, Ірен Роздобудько широко використовує іменники: садок, квіткові хащі, розворушені хмари, грозове небо, чорнильна піна, насичено-зелене листя. Не менш яскрава кольористика пейзажу: синій, блідо-блакитний, фіолетовий, насичено-зелений тощо.

Окрім масштабних пейзажів, присутніх у романістиці Ірен Роздобудько, вагому роль у розкритті душевного стану героїв відіграють і ситуативні пейзажі, втілені у поодиноких реченнях. До прикладу, вулиця, “залита імпресіоністичними кольорами вечірніх сутінків” [9, с. 123], або ж “срібне креслення дощу перетворилось на суцільне водяне полотно” [10, с. 254]. Стан природи характеризується категоріями, що відображають психологічний та емоційний стани людини. У першому випадку вечірній пейзаж дещо дисгармонійний із внутрішньою сутністю Марини, однією з головних героїнь роману “Я знаю, що ти знаєш, що я знаю”. Вона стоїть на порозі перших інтимних відчуттів, вибравши у своєму житті шлях проституції: її тремтливий стан випромінює беззахисність та безпомічність, по щоках течуть сльози, тоді як за вікном простелилася вулиця, залита імпресіоністичними гарними барвами. У другому випадку Вероніку, головну героїню роману “Якби”, настільки охопило ейфоричне відчуття щастя та внутрішнього спокою, що навіть срібне креслення дощу в її уяві перетворюється не на жалюгідну калюжу, а на тендітне водяне полотно.

У наступному ситуативному пейзажі завдяки смаковій та запаховій модальності справді можна відчути присмак осені та духмяного квітового аромату: “Люблю вересень. Цього року він був особливо теплим і якимось смачним – повітря, просякнуте запахом кави, під вечір набувало густого листяного аромату із присмаком хризантем” [5, с. 120]. Такий чудовий вересневий пейзаж ніби не передбачав сумного, та навіть трагічного розвитку подій: зникнення Ліки та початок її раптової психічної хвороби.

Отже, взаємини “пейзаж – людина” у прозовій творчості Ірен Роздобудько будуються за принципами так званого психологічного паралелізму – контрастного протиставлення або зіставлення картин природи з душевним емоційним людським станом. Пейзаж у письменниці здебільшого становить собою певний художній простір, у якому розвивається сюжетна дія. При цьому авторка за допомогою наскрізної деталі, найчастіше якоїсь однієї зорової, слухової або ж кольорової ознаки, надає просторовому образу ту чи ту емоційну тональність, що відповідає художнім завданням того чи іншого твору.

Література

1. Літературознавчий словник-довідник / авт.-уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та інші. — К. : Академія, 1997. — 752 с.
2. Пасічник Г. П. Деякі смислові трансформації концепта “пейзаж” в англомовних художніх текстах / Г. П. Пасічник // Матеріали міжнародної конф. — Харків : Нац. ун-т імені В. Каразіна, 2004. — С. 212–215.
3. Роздобудько І. Амулет Паскаля : роман / Ірен Роздобудько. — Харків : Фоліо, 2011. — 189 с.
4. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя. Роман / Ірен Роздобудько. — К. : Нора-Друк, 2012. — 272 с.
5. Роздобудько І. Гудзик : Психологічна драма / Ірен Роздобудько. — Харків : Фоліо, 2007. — 222 с.
6. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : роман / Ірен Роздобудько. — К. : Нора-Друк, 2006. — 203 с.
7. Роздобудько І. Останній діамант міледі: Авантюрний роман / Ірен Роздобудько. — Харків : Фоліо, 2006. — 222 с.
8. Роздобудько І. Перейти темряву / Ірен Роздобудько. — Харків : Фоліо, 2011. — 155 с.
9. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю / Ірен Роздобудько. — К. : Нора-Друк, 2011. — 239 с.
10. Роздобудько І. Якби / Ірен Роздобудько. — Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. — 256 с.
11. Тагільцева Я. М. Своєрідність та роль пейзажу в ліриці Бориса Пастернака : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність 10.01.02. / Я. М. Тагільцева. — Сімферополь, 2009. — 22 с.
12. Хандарис Ю. В. Функціонування пейзажу як елементу композиції літературно-художнього твору [Електронний ресурс] / Ю. В. Хандарис. — Режим доступу: www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Philologia/3_110058.doc.htm

The peculiarity of landscapes and main methods of their realization in descriptions of the prose written by I. Rozdobudko are being analyzed in the article. Landscapes which are used in the belletristic works by the writer are showed in the correlations with the underlying ideas of the prose.

Key words: Iren Rozdobudko, landscape.